

Çılgın Bilim Adamları ve Etik: Frankenstein ve Dr. Moreau'nun Adası

Yazarlar

Emin Erdem Yavuz^{1*}

Mensubiyet

Karşılařtırılmalđ Edebiyat Yüksek Lisans Programı, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeditepe Üniversitesi, İstanbul, 34755, Türkiye.

*Yazışma yapılacak kişi: eminerdem.yavuz@std.yeditepe.edu.tr

Preprint

Özet

Takıntılarını nedeniyle bilimsel normların dışına çıkan ve edebi eserlerde uzun yıllardır kullanılmış olan ‘‘ılgın Bilim İnsanı’’ arketipi insanlarda korkulara neden olmuş ve bilime karşı duyulan ön yargıyı körüklemiştir. Bu figürün yaygınlaşmasının en büyük nedenlerinden birisi, dünyanın en popüler eserleri arasında gösterilebilecek Frankenstein’dir. Dr. Victor Frankenstein ile başlayan hırslarına yenik düşüp bilimi kullanarak çevresindekilere zarar verme klişesi günümüzde bile birçok bilim kurgu eserinde kendisini göstermektedir. Aynı zamanda günümüzde bile hala tartışılan hayvanlar üzerinde yapılan deneylerin ele alındığı *Dr. Moreau’nun Adası* romanı da çılgın bilim insanı arketipinin kendine yer bulduğu önemli eserlerden birisidir. Bu çalışmada çılgın bilim insanı arketipinin bir incelemesi yapılarak Dr. Frankenstein ve Dr. Moreau’nun kendi deyimleriyle bilimi ilerletme uğruna yaptıkları deneylerin ana etik konular kapsamında etik olup olmadığı incelenmiştir. Hırslarına yenik düşmüş insanların bilim ifadesini kullanarak gerçekleştirdikleri çalışmaların etik olup olmadığı sorularına yanıt aranmıştır.

Anahtar kelimeler: ılgın bilim insanları; Dr. Moreau’nun Adası; etik; Frankenstein;

GİRİŞ

Edebiyat, insanın kendi doğasına ve içinde yaşadığı evrene dair bilgisinin, insanoğlunun davranışlarının, inançlarının, değerlerinin yaratıcı bir etkinlik içinde sözlü veya yazılı bir biçimde sunulmuş biçimlerine göndermede bulunmak üzere kullanılır. Bu basit tanımın ötesinde edebiyat sadece insana ve/ya evrene dair edinilmiş bilgileri, bilimsel ve teknolojik gelişmeleri vs. ele almakla kalmaz, epistemolojik değerlerin de ötesine geçerek (henüz) bilinmeyen ve belki de asla bilinmeyecek olanı insanın tartışma alanına çekmeye çalışır, okuyucuyu da bu yönde düşünmeye sevk eder. Bu arayışın kendini en belirgin biçimde gösterdiği türlerden birisinin “spekülatif kurgu” (speculative fiction) olduğunu söylemek yanlış olmaz. Spekülatif kurgu, yaygın bir biçimde, “bilimkurgu” (science fiction), fantastik ve masal gibi türleri de içine alan bir üst tür (“super genre”) olarak düşünüldüğünden bu çalışmada ele alınacak olan eserler spekülatif kurgunun örnekleri olarak değerlendirilecektir. Daha açık biçimde söylemek gerekirse, bu çalışmada spekülatif kurgunun izlerini taşıdığını düşündüğümüz iki önemli gotik eser olan Mary Shelley’nin *Frankenstein*’ı ve H.G.Wells’in *Dr. Moreau’nun Adası* romanlarından yola çıkarak bilgi arayışında bilimin normlarının dışına çıkan ve yaygın biçimde “çılgın bilim adamları/insanları” diye adlandırılan insanların bilgiye ulaşma ve sahip oldukları bilgiyi kullanma süreçlerinin farklı etik anlayışlar içinde nasıl değerlendirilebileceğine dair bir inceleme sunulacaktır. Bu inceleme içerisinde ilk olarak “bilim” ve “çılgın bilim insanları” terimleri değerlendirilecek olup etik açısından “çılgın bilim insanlarının” incelenmesi erdem etiği, deontolojik etik ve sonuççu etik kavramlarıyla sınırlandırılmıştır. Eserler, bu etik kavramlarına dayanarak metin odaklı bir incelemeye tabi tutulmuştur.

Bilim adamı/insanı Britanya Bilim Konseyi tarafından şöyle tanımlanmıştır: “Bir bilim adamı, hipotezler yapmak ve onları test etmek, anlayış ve bilgi kazanmak ve paylaşmak için araştırma ve kanıtları sistematik olarak toplayan ve kullanan kişidir” (Science Council, 2023). Temelinde bilim insanı bilim yapan kişidir ve bilim insanlarından beklenen, bilimin kendine özgü normlarına ek olarak insanlığın oluşturduğu evrensel değerlere ve toplumsal normlara sadık kalarak çalışmalarınıdır. Ancak tam da bu noktada ilginç ve oldukça çetrefilli sorunların ortaya çıkması kaçınılmazdır, çünkü hem evrensel değerlerin hem de toplumsal normların bireysel alanda ciddi bir çeşitlenmeye tabi olduğu pek çok durumla karşılaşılabilir. Herhangi bir eylemin etik değerlerle uyumluluğu veya uyumsuzluğu konusunda sıradan insanların olduğu gibi etik üzerine çalışan düşünürlerin de zaman zaman ciddi çatışmalar yaşadıklarını görmek çok şaşırtıcı değildir.

Bilimsel araştırmaların, tabii olduğu etik sınırlılıkları aşması, bu etik değerleri yaratan toplumsal-kültürel ve/ya dini unsurlara da bir karşı çıkış olarak değerlendirildiğinden bu tür durumlar da bilimin eleştirisi oklarını üzerine çekmesine neden olur. Bilime karşı duyulan bu endişe edebiyatta, özellikle de Gotik edebiyat türünde çılgın bilim insanı arketipi ile göstermiştir. İlgili yazında sıklıkla kullanılan “çılgın bilim adamları/insanları” ifadesi, Türkçede yaygınlıkla *arketip* diye kullanılan, ancak “ana örnek” ya da “ilk model” diye de Türkçeleştirilebilecek İngilizce “archetype” kavramına bir örnek oluşturur ve bu arketipin edebi eserlerde sıklıkla ve birbirinden çok büyük farklar taşımayacak biçimde tekrarlanmasından da anlaşılacağı gibi “çılgın bilim adamları/insanları” arketipi evrensel bir boyuta sahiptir. Her ne kadar bilim özünde insanlığın yararına olmak gibi bir temel etik ilke üzerine inşa edilmiş olsa da Gotik edebiyatın bilim insanları bilimin etik normlarından sapmış çılgın bilim insanı arketipinin örneklerini oluştururlar ve dolayısıyla bu insanların eylemler, kendileri farkında olsa da olmasa da insanlık için kötü sonuçlar doğurabilir niteliktedir.

Kurgusal eserlerde çılgın bilim insanlarının sıklıkla etik değerleri hiçe sayarak bireyleri, toplumu ve belki de insanlığı zarara uğratacak eylemler gerçekleştirmesi sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, bilim insanlarını “çılgın” diye adlandırmamıza neden olan davranışlarının hangi etik sınırları aştığını belirlemek için öncelikle etik sınırların neler olduğunun belirlenmesi gerekir ki bu özellikle felsefecilerin yüzyıllardır üzerinde düşündüğü önemli konulardan birisi olmuştur. Öte yandan, kurgusal metinlerde sunulan çılgın bilim insanlarının etik sınırları gerçekten aşıp aşmadığı veya etik sınırları aşıyorlarsa bu sınırları kimin çizdiği gibi konular pek çok tartışmayı da beraberinde getirir. Çılgın bilim insanı arketipi sorumluluk, rıza ve yaşama saygı gibi etik konularda tökezleyen insanları ele alır. Ünlü Amerikalı astronom ve bilim düşünürü Carl Sagan çılgın bilim insanı arketipinin bilim insanlarının işlerini zorlaştırıcı bir rolü olduğunu anlatmak üzere şöyle demiştir: “Çılgın bilim adamı imajı, cumartesi sabahı çocuk kanallarında yayımlanan çizgi filmlerde bile görülebilecek kadar dünyamıza musallat olmuştur.” (Sagan, 1995, sf. 15).

Bir sonraki bölümde bilim insanı kavramının tarihsel gelişimini ve etik kavramını ele alacağız.

BULGULAR

Kral Minos, henüz tahta çıkmadan önce krallığın kendi hakkı olduğunu düşünmekteydi ve bunu kanıtlamak için tanrılara bir işaret olarak denizden bir boğa çıkması için dua etmişti. Bu duası

Poseidon tarafından kabul edilmiş ve denizden bembeyaz bir boğa çıkmıştı. Bu boğa öylesine güzeldi ki Minos boğayı kurban edeceğine dair sözünü tutmamıştı ve Poseidon tarafından cezalandırılmıştı. Dahası, Minos'un karısı kraliçe Pasiphae bu boğaya âşık olmuştu ve Daidalos'tan kendisine tahta bir inek yapmasını istemişti. O zamanların ünlü sanatçı-mucidi Daidalos da bu isteği geri çevirmeyip bir inek yapmıştı. Bu inek ile boğayı kandıran Pasiphae hamile kalıp yarı boğa yarı insan olan Minator'u doğurmuştu. Daidalos bu sefer de Minator'u hapsetmesi için bir labirent yapmakla görevlendirilmişti. Bu labirenti yaptıktan sonra da işi bitmemiş, Minator'u öldürmeye giden Theseus'a kendi yaptığı labirentten kaçabilmesi ve yolunu bulması amacıyla bir ip vermişti.

Deidalos, kendi zamanının en önemli şahsiyetlerinden birisine dönüşmüştü. Oğlu İkarus'a balmumundan kanatlar yapmış, gemi direklerini ve yelkenleri icat etmişti. Fakat temsil ettiği karakter iyiliksever bir insan değildi. O sadece işine bakıyordu. "Daidalos yüzyıllarca, sanatçı-bilim adamı tipini temsil etti: şaşırtıcı biçimde kaygısız, sosyal yargının olağan sınırlarının ötesinde duran, çağının değil sanatının ahlakına bağlı olan, neredeyse şeytani bir insan tipini." (Campbell, 2017). Minator hikayesinde de bahsedildiği gibi, Deidalos durumun doğruluğunu-yanlışlığını sorgulamıyor, kendi icatlarını-eserlerini ön planda tutuyordu. Nihayetinde yanına çırac olarak gelen yeğenin, bulduğu bazı parçaları birleştirerek testereyi ve pusulayı bulması onu sinirlendirmiş ve onu Akropolis'ten aşağı atmıştı. En sonunda da işlediği bu suç nedeniyle Atina'dan kaçmak zorunda kalmıştı. Bu söylediklerimiz ışığında Deidalos'u antik çağın anlayışı içinde bir 'bilim insanı' olarak görmek ve aynı zamanda yukarıda sunulduğu anlamıyla çılgın bilim adamı arketipinin kimi özelliklerini taşıdığını söylemek de mümkündür.

Mitlerden çıkıp gerçek hayata döndüğümüzde ise, Günümüzde 'bilim insanı' terimi daha çok endüstriyel ilerleme ile birlikte teknolojiyi kullanarak evreni materyalist temellerde açıklamak üzere laboratuvar gibi ortamlarda çalışmalarını sürdüren insanları tarif etmek üzere kullanılsa da bu kişileri uzak geçmişe, antik Yunanistan'da, antik Mısır'da yıldızları gözlemleyip içinde yaşadığımız evren ve dünyadaki olayları yorumlamaya çalışıp hayatını buna göre yönlendirecek nesnelere ortaya çıkaran insanlara kadar götürebiliriz. Bilim anlayışı ve ona bağlı olarak bilim insanları da kültürel değişimlerle paralel olarak pek çok aşamadan geçip değişerek günümüzde kullanılan anlamlarını kazanmıştır. Aynı zamanda doğanın sırlarını açığa çıkartmaya çalışıp çeşitli deneyler yapan simyacılar da belli açılardan bilim insanı profiline uyduğu söylenebilecek kişilerdir.

Daha sonra Isaac Newton, Charles Darwin, Albert Einstein gibi bilim insanları bilimin insanlık için ‘değerli yanlarını’ popülerleştirecek olsa da başka sanat dallarında ve edebiyat içinde özellikle gotik türünde karşımıza takıntılı boyutta kendisini işine adanmış, fütursuzca bilgi peşinde koşan, sadece keşif ve/ya buluşları ile ilgilenen farklı bir bilim insanı tipi çıkmaktadır. Çılgın bilim adamı arketipiyle uyumlu bu farklı bilim insanı tipi yukarıda anılan temel özelliklerine ek olarak şu tür bir davranış ortaklığı sergiler: yaşadıkları dönemde yaygın olarak kabul edilen etik değerleri kendilerine göre değiştirmek ya da bu etik değerleri hiçe saymak. Spekülatif kurgunun önemli örneklerinden bazılarının Dr. Frankenstein, Dr. Jekyll, Dr. Moreau, Dr. Strangelove gibi ‘bilim adamı’ olarak tanımlanmış ana karakterleri popüler kültürde ciddi bir yer edinmiştir ama aynı zamanda yukarıda bahsedilen davranışları nedeniyle bilimin olumsuz bir ışık altında görülmesinde de rol oynamıştır.

Atom ve DNA gibi çok küçük ve maddenin ve canlılığın yapıtaşları diyebileceğimiz, insanlığı hem ileri götürebilecek hem de insanın yaşam kalitesini artırma olasılığı yüksek keşiflerin aynı zamanda olumsuz durumların konusu olması bilime ve bilim insanlarına bakışı olumsuz anlamda etkileyen faktörlerden birisi olmuştur. Yirminci yüzyılda atomun keşfi ve sonrasında atomaltı parçacıkların varlığının ortaya çıkarılması her ne kadar fizikte ve bilimin genelinde çığır açacak gelişmeler olarak görüldüyse de elektronun keşfi savaşlarda nükleer gücün kullanılmasının önünü açtığından bu buluşların olası olumlu sonuçları büyük çapta göz ardı edilmişti. İkinci Dünya Savaşı sırasında Amerika Birleşik Devletleri’nin Manhattan Projesi adıyla bilinen girişimi ilk nükleer silahların geliştirilmesini olanaklı kılmıştır. Bu projenin başındaki kişi olan önemli fizikçi J. Robert Oppenheimer fizik biliminden gelen bilginin üreteceği bu ölümcül teknolojinin dünyayı değiştireceğini biliyordu. Hatta atom bombasının ilk başarılı denemesinden sonra eski bir Hindu yazıtı olan Bhagavad-Gita’dan alıntı yaparak “Şimdi ölüm oldum, alemlerin yok edicisi” sözünü söylediği bilinmektedir (Len Giovannitti, 1965). Herhangi başka bir bilim insanının, kötücül sonuçları bakımından Oppenheimer’ın yer aldığı Manhattan Projesinininki kadar ağır bir başka girişim içinde yer aldığını söylemek zordur çünkü atom bombasının ölümcül etkileri başka herhangi bir insan icadınıninkiyle karşılaştırılmaz niteliktedir. Öte yandan bu korkunç örnekte bile Oppenheimer’ın bir bilim insanı olarak atom bombasının kullanılmasına bizzat karar veren yöneticilerle aynı ölçüde suçlu olup olmadığı sorgulanabilir. Tam da bu noktada etik bir ikilemin ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Oppenheimer bir bilim insanı olarak Manhattan Projesi’nin başında yer alarak yine bir bilim insanından beklenen etik davranış kodlarını çiğnemiş midir? Yine bir başka düzeyde, Hiroshima ve Nagasaki’ye atom bombalarının atılmasından Oppenheimer ne derece sorumlu

tutulabilir? Karar vericilerin atom bombasının kullanılmamasına kara verdiği bir (alternatif) dünyada Oppenheimer bilimin etik kodlarını çiğnemiş olarak kabul edilir miydi? Bu ve buna benzer sorular kolaylıkla yanıtlanabilir sorular değildir, ancak bilimsel çalışmalarda etik tartışmaların ne tür bir önem taşıdığını göstermesi bakımından önemlidir.

Yukarıda kısaca değindiğimiz gerçek dünya örneğinin, Batı edebiyat geleneğinde, özellikle de Gotik türünde gördüğümüz ‘çılgın bilim adamı’ arketipini destekler nitelikte olduğu ve zaten bilime dair şüphecî bir tutum sergileyen kitlelerin ‘haklı’ olduklarını düşünmeleri için oldukça güçlü bir sebep sunduğu açıktır.

Eylemleri ahlaki olarak tartışmalı çılgın bilim insanı tipinin sahneye çıktığı ilk romanının kökenleri tartışmaya açıktır. Tarihsel gelişim sürecinde çoğu şeyi keskin sınırlarla ayıramadığımız gibi spekülâtif/bilim-kurgu türünü de tam bir noktaya oturtamayız. Bilim doğası gereği sürekli olarak kendini yalancı çıkarır. Böyle bir doğaya sahip bir dal üzerinde bilimkurgu türünü oluşturmak da bilimkurguyu karmaşık bir tür haline getirir. Bir önceki bölümde işaret ettiğimiz gibi, çılgın bilim adamı arketipinin Antik Yunan’a dek uzandığını kabul edersek yıldızların incelendiği hikayeleri de spekülâtif kurgu veya bilim kurgu olarak ifade edebiliriz. Diğer yandan, bilim-kurgu türünün en saygın yazarlarından birisi olan Brian Aldiss bilim-kurgu türünün on dokuzuncu yüzyıldan öncesine dayandırılmayacağını ifade eder. Aldiss bunu şöyle gerekçelendirir: “Bugünkü anlamıyla matematik, coğrafya, biyoloji gibi ‘daha az’ uygulanan bilimlerden farklı olarak teknolojiyi kullanarak evreni materyalist bir anlayışla açıklama hedefinde olan disiplinleri anlatmak üzere kullanılan ‘bilim’ terimi ancak on dokuzuncu yüzyılda yaygınlaşıp kültürel bir geçerlilik kazanmıştır.” (Aldiss, 2001). Aldiss, bu bağlamda, ilk bilim-kurgu eseri olarak Mary Shelley’nin ‘Frankenstein’ eserini öne sürmüştür.

Ünlü spekülâtif kurgu yazarı Neil Gaiman da ilgili romanın sunuş kısmında bu konu hakkında şunları söyler:

Brian Aldiss, Frankenstein’ı yazılan ilk bilimkurgu eseri olarak görür (ve hatta aşırı gururun intikam tarafından yerden yere vurulması olarak tanımlar), ki haksız da sayılmaz. İnsanlar, bir ölüye hayat verilebileceğini fakat bu canlının korkutucu, tehlikeli, ehlileştirilemez ve nihayetinde bize düşman olup zarar verebilecek bir canlı olacağını ilk olarak o zaman öğrenmişti. Bu fikir, gotik ile bilimsel romans arasındaki bu melez, dünyamıza girmiş ve zamanımıza dair kilit bir metafora dönüşmüştü. Bir yanda bilimin, yaşamı ve mucizeleri önümüze sunan o parıltılı vaatleri, öte yanda ise

ölüler diyarından geri dönmüş, gölgelerde yaşayan isimsiz bir canlı... (Shelley, 2020, sf. 16)

İnsanları korkutma amacıyla ortaya çıkan bu hikâye bir temel atmış ve kendisinden sonra gelen Dr. Jekyll, Dr. Moreau, Dr. Szell gibi roman karakterlerinin ya da Dr. Caligari gibi sinema karakterlerinin bu arketipi daha da belirginleştirmesiyle sonuçlanmıştır. Bu karakterler bir çılgın bilim adamı öyküsünün yapı taşlarını şu şekilde kullanmıştır: Şeytan kendisine bilimi kullandığı bir yüz takar ve genelde insanlar bilimle yani bu şeytan ile savaşıyor. Tabii bu şeytan bir bilim adamının yüzünü almadan önce başka varlıkları kullanmıştır. Deliler, keşişler, rahibeler, hayaletler, vampirler gibi. Aldiss bunun için "Acımasız baba ve baştan çıkarıcı keşişin arketipsel figürleri, bilim insanı ve uzaylıların figürlerine dönüştürüldü." (Aldiss, 2001) ifadesini kullanır. Gotik türü çağa ayak uydurmuş, soyut ve inandırıcılığı kalmayan doğaüstü kavramların yerine gözle görebileceğimiz, dokunabileceğimiz bir yüz bulmuştur kendisine.

On dokuzuncu yüzyılda tıbbın gelişmesi aslında insan bedeni hakkında yeterince bilgi olmadığını ortaya çıkarmış ve insanlara zarar vermekten kaçınmak üzere hayvanlar üzerinde deneyler yapılmaya başlanmıştır. Bu deneyler halktan tepki görmüştür. Benzer bir tepki Charles Darwin'in *Türlerin Kökeni* eserine de verilmiştir. Darwin, doğal seçim ile organizmaların çevrelerine göre şekillenmesi gözleminden yola çıkarak insanın diğer hayvanlardan kategorik olarak ayrıldığını ortaya koymuştur. Darwin'in evrim anlayışı, dinlerin insanların tanrı tarafından yaratıldığı ve diğer canlılardan hem kategorik olarak farklı hem de onlardan üstün olduğu yönündeki inanca ters düşmektedir. Bu tezde ele alacağımız diğer bir eser olan *Dr. Moreau'nun Adası* romanı, H.G. Wells tarafından bu iki düşünce sistemi arasındaki çatışmadan ilham alarak yazılmıştır. Bu romanda insan ve hayvanlar arasındaki ilişki, yaratılan-yaratıcı ilişkisi bağlamında işlenir.

Frankenstein'dan itibaren merkezine çılgın bilim adamlarını alan hikayelere baktığımızda günümüze kadar büyük bir değişim geçirmediğini görürüz. Ne romanlar ne de filmler bu hikâyenin çok dışına çıkar. Çılgın bilim adamı hep aynı kalmıştır. Özellikle Hollywood film endüstrisinin ürettiği sinema filmlerine baktığımızda, günümüzdeki birçok tür gibi bu türde de yeni hikayelerin yaratılması yerine geleneğe bağlı kalındığını görmekteyiz. Sinemanın ilk yıllarının aksine, Hollywood işleyen bir formül bulmuştur ve her filmi bu formül üzerinden çekmektedir. Benzer bir durumun çizgi romanlar için de geçerli olduğu söylenebilir. George Basalla, 1976 yılında çizgi romanlardaki çılgın bilim adamı arketipi için "bilim adamlarının kullanılması, bilim adamlarını zihinsel dengesizlik ve sosyal sorumsuzluğa eğilimli tehlikeli bir

figür olarak gören daha eski gelenekle tutarlıdır.” şeklinde bir yorumda bulunmuştur. (Basalla, 1976).

Edebiyatta çılgın bilim adamı arketipine örnek oluşturan karakterlerin toplumlarda yaygın kabul gören ahlaki anlayışla uyumsuz olabilecek türde eylemler gerçekleştirmesi, ancak bu eylemlerin gerçek anlamda etik ihlaller olup olmadıkları ilginç ve bir o kadar da önemli bir tartışmanın merkezinde yer alır. Eylemlerin kategorik olarak doğru olduklarının veya olmadıklarının söylenmesinin mümkün olup olmadığı veya duruma göre mi değerlendirilmeleri gerektiği türünden sorular kolay yanıtlanabilir sorular değildir. İnsan ve toplum söz konusu olduğunda eylemleri değerlendirmek büyük zorluklar taşır. Kişinin yetiştiği aile, ortamlar, aldığı eğitim, ekonomik durumu gibi faktörler davranışlarında ve eylemlerinde rol oynayabilir ama bunlardan yola çıkarak kesin ahlaki öngörülerde bulunmak da bir o derece zordur. Nerede, hangi koşullarda yetişirlerse yetişsinler insanlar farklı ahlaki değerlere sahip olabilirler ve bu değerler davranışlarını ve eylemlerinin niteliğini belirlemede bir rol oynar. Ahlaki değerlerin etik temellerinin ne olduğuna ilişkin tartışma ve bunların kaynakları üzerine aşağıda değineceğiz.

Ahlak bilimi anlamına gelen *ethos* sözcüğünden türeyen, ahlak yasalarını oluşturan ve aynı zamanda bu ahlak yasalarından gelen *etik* kavramı, aynen çılgın bilim adamı arketipi için iddia ettiğimiz gibi Antik Yunan devrine dayandırılabilir.

Antik Yunan filozofları, düşünce okullarında yaşam ve evren gibi konularda sahip oldukları tüm bilgileri birleştirerek “etik, mantık, biyoloji, sanatın doğası, güzelliğin doğası ve özellikle politika bilimi de dahil olmak üzere ellerindeki her aracı ve disiplini kullandılar.” (Boone, 2020, sf. 11) Etik konusunun çerçevesini oluşturan filozof M.Ö. 470-399 tarihleri arasında yaşamış olan Sokrat’tır. Sokrat, bir bakıma halihazırda toplumda var olan ahlaki kuralları akademik bir seviyeye taşımıştır. Eleştirel düşünceyi savunmuştur. Ardından öğrencisi Platon, Akademi’yi kurarak mutlu yaşamın nasıl sürdürüleceğini araştıran formlar teorisini ortaya atmıştır. Platon’un öğrencisi olan Aristoteles ise tümeller ile ilgili teoriler ortaya atmıştır ve bu üçü Batı felsefi kanonunu yaratmıştır. He ne kadar Sokrat ve Platon etik araştırmaları yapmışlarsa da çalışmalarını isimlendirmemişlerdir. Etik sözcüğünün tanımını yapan ilk filozof Aristoteles’dir. Batı felsefi kanonu içinde yer alan etik, insanın neden ve nasıl erdemli şekilde davranması gerektiğini belirlemeye çalışır.

Etik kavramı henüz yeni ortaya çıkmışken bile filozoflar arasında neyin doğru olduğuna dair anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Fakat her bir filozof bir öncekinin düşüncelerinin üzerine

koyarak ve/ya onlara farklı gerekçelerle karşı çıkararak üç ana başlık altında toplanabilecek, birbirinden farklı etik kuramlar ortaya koymuşlardır. Bunlar ‘görev etiği’ diye bilinen Deontoloji, Sonuççuluk ya da Sonuççu Etik ve Erdem Etiğidir.

Antik Yunan döneminde ilk ortaya çıkan erdem etiğidir. Moore’a göre “Erdem etiği, etiğin eylemler ya da sonuçlarıyla değil, failleriyle ilgili olduğu düşüncesidir. Bu faillerin ahlaki davranmaları ve iyi bir karaktere sahip olmaları için, erdemler denilen olumlu karakter özelliklerine sahip olmaları gerekir.” (Etik 101, sf. 28) şeklinde tanımlamıştır. Erdem etiği fail merkezlidir ve faileri adil eylemlerden oluşan bir kod yönlendirir. Bu kod, yani erdemler, bireye yüklenen düşüncelerdir ve aşağıda kısaca sözünü edeceğimiz erdem etiğinin alt türlerinde erdemleri belirleyen düşünceler farklı kaynaklardan gelebilir.

Erdem etiğinin ana iddialarından birisine göre mükemmel karaktere sahip olmakla mükemmel davranışlarda bulunmak arasında bir paralellik vardır; erdemli birey iyi ve doğru eylemleri sergileme eğilimindeki kişidir.

Erdem etiğine getirilen önemli eleştirilerden birisi erdemlerin evrensel ya da mutlak olmadığı ve kültürden kültüre değişiklik gösterdiği iddiasını kapsar. Erdemler bir insanın henüz gerçekleşmemiş tüm düşünce ve eylemlerini belirleyen unsur olduğundan, bir kişinin iyi niyetle yapmayı düşündüğü eylem başka bir kişi tarafından kötü bulunabilir.

Bir diğer etik teorisi olan Sonuççuluk, bir kişinin bir eylemi üzerindeki etik odağının, o kişinin yaptığı eylemin sonuçlarına dayandığına ilişkin bir teoridir. Yani yapılan bir eylem insan ve/ya hayvanların iyiliği ile sonuçlanıyorsa, yapan kişiye ya da eylemin yapılma niyetine bakılmaksızın bu eylem etikdir. Ahlak ya da ahlaki davranışlar dünyayı daha iyi bir yer haline getirmeye odaklanmalıdır ya da şahsi durumlarda mutluluk değerli ise yapılan eylemin mutluluğa ulaştırması akla uygun olan yoldur. Sonuççu düşünce tarzının destekçilerinin kullandığı argümanlardan birisi de çok basit bir mantığa oturmuş olmasıdır. Sonuç her zaman niyetten daha önemlidir. Kötü bir eylem eğer iyi bir sonuç ortaya çıkarıyorsa etikdir. Jeremy Bentham, John Stuart Mill sonuç etiği filozoflarıdır.

Sonuççu etik teorisinin de alt türleri olduğundan söz edilebilir. Bunlar arasında en bilineni olan faydacılıkta (utilitarianism) hazzı en üst noktaya çıkarmak önemlidir. Haz vermeyen ve haz veren iki eylem arasında haz veren, haz veren iki eylem arasında da en çok hazzı veren eylem etik olandır. Kural Sonuççuluğu adıyla anılan bir diğer tür sonuççuluk anlayışında, faydacılığa yasal sistemde eklenir. İyi sonuç veren eylem toplum tarafından ahlaki bir hakikat kabul edilir.

Eylem sonuççuluğu diye bilinen diğer bir alt türün ise yukarıda anılanlardan daha teorik eğilimli olduğu söylenebilir. Bu anlayışta bir failin herhangi bir eyleminin, yapmak zorunda olduğu başka bir eylemden daha çok mutluluk getirdiği durumda doğru olduğu kabul edilir. Diğerkamlılıkta (altruizm) ise sonuçların, failin değil, çoğunluğun mutluluğu için olduğu bir anlayış savunulur. Bu durumda failin ilgili eylemlerden zarar görmesi olasıdır.

Sonuççuluğa getirilen eleştiriler arasında bu yaklaşımın çok idealist olması ve bireysel bakış açısını ortadan kaldırması öne çıkar. Kişisel haklar ve adalet birinci derecede önemli değildir. Eylemlere çok sınırlı bir açıdan bakılır. Kimse önceden hangi eylemlerinin iyi sonuç vereceğini ve iyi sonuç verirse de bunların ne tür iyi sonuçlar olacağını bilemeyeceğinden, sonuççu anlayış sadece eylem gerçekleşikten sonra kullanılabilir.

Üçüncü etik teorisi olan Deontoloji'nin kelime anlamı Yunanca 'deon' köküne dayanır ve 'deon' ödev anlamına gelir. Deontoloji ise ahlakın ödevler üzerinde kurulduğunu savunur çünkü insanlar bir sistemin parçasıdır ve sistemin işlemesi için insanların kendilerine 'yüklenen' ödevleri yerine getirmesi gerekir.

Deontoloji bir bakıma sonuççuluğun tam tersi diyebileceğimiz bir anlayışı temsil eder, çünkü sonuçlar yerine bizzat eylemi merkeze koyar. İnsanlar ahlaki açıdan doğru olan eylemi yaptıkları müddetçe, bu eylemin sonuçları kötülük ya da mutsuzluk doğursa bile yaptıkları iş ahlaki olacağı için elleri temiz kalır. Ahlaki sorumluluk faile değil, evrene aittir. Örneğin istismar edilen bir çocuk bir akrabasına sığınsa akrabasının çocuğu geri vermesi aslen iyi bir davranış olduğundan etikdir. Aynı şekilde birisi, başka birinin köpeğini çalsa ve bu köpeğe eski sahibinden daha iyi baksa bile bu etik bir davranış olmaz çünkü hırsızlık özünde kötüdür. Bu yönüyle deontoloji erdem etiğinden de ayrılır çünkü erdem etiğinden hem daha katıdır hem de eylemlerin sonuçlarıyla ilgilenmez.

Etik görüşlerin yukarıda kısaca açıklanan, temelde mantığa dayalı yönlerinin yanı sıra, hikayeler de etik çalışmalarda önemli bir yere sahip olmuştur. Örneğin Aristoteles, iyi bir dramının hayata dair büyük dersler verebileceği görüşündeydi fakat daha sonraki filozoflar duyguların ve duygulara hitap eden öykülerin önemsiz olduğunu ve tartışmalara dahil edilmelerinin işlevsel olmayacağını söylemiştir. Modern dönemde ve özellikle de yirminci yüzyılın ikinci yarısında nöroloji ve nörobilimdeki gelişmeleri de yakından takip eden yeni filozoflar duyguların da önemli olduğunu vurgulamaya başlamıştır. Amerikalı filozof Martha Nussbaum, duyguların da etik tartışmalarda kendilerine yer edinmeleri gerektiğini savunarak iki noktayı vurgulamaktadır. Bunlardan ilkinde göre, özellikle duyguların 'makul' oldukları

durumda tartişmalara dahil edilmesinin yerinde olacağı ve ikincisine göre de duyguları araştırmanın en iyi yollarından birinin kurgusal metinlere yoğunlaşmak olacağıdır. İnsan duygularının en yoğun ve biçimde yansıtıldığı yerler anlatılardır ve eğer duygularla etik değerler, davranışlar ve eylemler arasındaki ilişki üzerine düşünülecekse anlatılar, öyküler en değerli kaynakları sunarlar.

TARTIşMA

Makalenin konusunu oluşturan *Frankenstein* ve *Dr. Moreau'nun Adası* romanlarını sonuğu etik açısından ele alarak tartişma bölümüne gecebiliriz. Simyacılardan sonraki döneme denk geldiğini söyleyebileceğimiz Dr. Frankenstein romanında 'bilim insanları' kendilerinden öncekilerin yolundan gitmiştir. Dr. Frankenstein kurgusal olarak da olsa başarılı olmuştur çünkü Frankenstein'in canavarının yaratılması işi 'bilimsel anlamda' o ana dek imknsz olduğuna inanılmış bir şeyi başarmıştır. Dr. Frankenstein, hocalarının kendisini bilime yönlendirmesi nedeniyle modern bilim dersleri olsa da eskinin simya anlayışı ve pratiğini bir kenara koyamaz çünkü amacı hayatın sırlarını çözmektir ve bunu modern bilimin katı ve gizemleri devre dışı bırakan yaklaşımıyla yapamayacağını düşünür. Bu hedefine ulaşmak için cansızlıktan canlılık yaratmaya, yaşayan bir varlık yaratmaya karar verir ve bunda da başarı sağlar.

Bir bilim insanının cansız bir varlığa hayat vermesini, eylemin sonucu üzerinden ele alacak olursak, hayatın sırlarını keşfetmenin ilke olarak tüm insanlığın yararına olacağını düşünmek için sebepler vardır. Victor Frankenstein da buna inanmaktadır. Hocasının, "Dahi adamların yaptıkları şeylerin, her ne kadar hatalı şekilde gösterilirse gsterilsinler, sonunda insanlığın somut yararına dönüşmekte başarısızlığa uğradığı neredeyse hiç görülmemiştir." sözleri, onu canavarını yapma konusunda cesaretlenmiştir (Shelley, 2020, sf. 64). Bununla beraber zaten Aydınlanma ağında doğa yorumlarının giderek değişmesiyle birlikte 'bilim' terimi daha çok doğa öğelerini, bunların bileşenlerini ve çevreye dair bilgileri öğrenme süreci olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bir eylemin "niçin" yapıldığına dair sorgulamayı ele aldığımızda, Victor Frankenstein'in merakıyla ilerleyen bu sürecin sonucunda doğanın sırlarını öğrenmek için canavarını yarattığını söyleyebiliriz.

Sonuğu etiğin ana fikrini faydacılık oluşturur. Faydacılığa göre eğer bir insan eylemi dünyadaki mutluluğu artıracıyorsa ve insanlığın iyiliği için yapılıyorsa yapılması gerekir, hatta bunun bir yükümlülük olduğu iddia edilir (Boone, 2020). Faydacılık hakkında en geniş

kapsamlı düşünceleri sunan İngiliz filozof Jeremy Bentham'a göre mutluluk arayışı, faydacılığı sonuççuluk içinde yer alan diğer teorilerden ayırır. Bentham, 1789 tarihli *Ahlak ve Yasama ilkelerine Giriş* kitabında 'iyi' ve 'kötü'nün insanın ulaşacağı haz, mutluluk ve fayda ile acı ve ızdırap ile mücadele ölçüsüne göre sınıflandırılması gerektiğini belirtmiştir (Bentham, 1789). Ancak bu durum kişiyi bir ikileme yüz yüze bırakacağı için son noktada akıl yürütülmesinin bir zorunluluk olduğunu söylemiştir. Örneğin, eğer birinin başkasına yönelttiği davranıştan aldığı haz karşısındaki kişinin aldığı hazdan düşükse, kişi bunu kötü bir davranış olarak yorumlamalıdır. Aynı şekilde burada alınan haz yani mutluluk "yine o eylemin yol açmış olabileceği acı ya da ıstırap düşüldükten sonraki net mutluluktur; ve en büyük oranda mutluluk sağlama unvanı için yarışan iki farklı eylem berabere kalırsa, biri de öteki de doğrudur." (Singer, 2015, sf. 21)

Bentham'ın faydacılık anlayışı bağlamında Victor Frankenstein'in deneyinin iyi mi yoksa kötü mü olduğu üzerine düşünelim. Bentham'ın dediği gibi bir eylem eğer dünyanın iyiliği ya da mutluluğu için yapılabilirse, yapılmalıdır. Ölümü anlayıp onu engellemeye çalışmak ya da ölen birini tekrar hayata getirmek, özellikle kayıplar yaşamış kişilerin iyiliği ve mutluluğu için ve bu kişilerin acılarının dindirilebilmesi için yapılması gereken bir eylemdir denebilir ama şu da bir gerçektir ki bu tür bir eylem dünyanın işleyişini ve insanlık durumunu kökten değiştirmek gibi oldukça radikal bir durumla sonuçlanır. Diğer bir deyişle, 'iyi' ve 'kötü' değerlendirmesinin ilk başta görünenden çok daha karmaşık bir düşünsel zemine oturtulması gerektiği açıktır. Tam da bu yüzden Dr. Frankenstein'in deneyinin sonuçlarının, yukarıda yaptığımız ilkçil yorumun aksine, mutluluktan çok acı getirdiğini görürüz.

Örneğin, Dr. Frankenstein'in deneyleri her şeyden önce bizzat kendi sağlığını etkilemiştir.

... Neredeyse iki yıl yalnızca cansız bir bedene hayat vermek amacıyla çok çalışmışım. Bunun için kendimi her şeyden mahrum bırakmış ve sağlığımdan olmuşum. Bunu, tevazuyu çok aşan bir hevesle arzulamışım ama bitirdiğimde, düşün güzelliği kaybolup gitmiş ve soluksuz bir dehşet ile iğrenme duygusu doldurmuştu yüreğimi. (Shelley, 2020,)

Sonuççuluğun ve/ya faydacılığın çerçevesinden değerlendirdiğimizde, Dr. Frankenstein'in eylemlerinin ortaya çıkardığı sonuçların insanlara iyilik ve mutluluk getirmediği ve insanlığa dönük büyükçül yararlar da sağlamadığı söylenebilir. Anımsanacağı gibi, sonuççulukta eylemlerin hangi niyetle yapıldıklarından çok iyilik-mutluluk-yarar getirip getirmediklerine

bakılır. Frankenstein’ın eylemleri, asıl niyeti ne olursa olsun, olumlu sonuçlar doğurmamıştır ve bu açıdan sonuççu anlayışta etik olarak değerlendirilemez.

Bu noktada Frankenstein’ın eylemlerinin bir tek şu tür bir yararından söz edilebilir, ki bu da aslında kitabın alt başlığında kendine yer bulan Prometheus figürüne yapılan atıf ile ilgilidir. Dr. Frankenstein, yaratım sürecinde bir bilim insanı meşakkatiyle çalışmış ve tüm ‘kötü’ sonuç olasılıklarını bir kenara koyarak bir bilimsel ilerleme kaydetmiştir; cansızlıktan canlılık yaratmıştır. Yine sonuççuluk çerçevesinden bunun uzun vadede insanlık için ‘iyilik’ ve ‘mutluluk’ kaynağı olabileceği iddia edilebilir, her ne kadar deneyin ilk sonuçları kısa vadede acı ve keder getirdiyse de. Aynı etik anlayışın birden fazla yoruma yol açması şaşırtıcı gelmemelidir, çünkü her zaman olduğu gibi analiz, son kertede neye odaklanıldığına, hangi boyutun merkeze koyulduğuna bağlı olarak değişim gösterebilir.

Dr. Moreau da aynı şekilde Dr. Frankenstein gibi tartışmalı deneyler yapan bir figürdür ama Dr. Frankenstein’dan farklı olarak o eğitimi gereği bir bilim insanıdır ama bilime ters düşen düşünceleri sebebiyle bilim camiasından uzaklaşmıştır. Deneylerini bir adada gerçekleştiriyor olması bir tesadüf değildir; insanlıktan uzak bir adada olmak onu bilime ve bilim insanlarına karşı sorumluluk duyma zorunluluğundan uzaklaştırabilmiştir.

Dr. Moreau’nun adasında hayvanlar üzerinde yaptığı deneyler hayvanları insana dönüştürmeyi amaçlamaktadır ve Dr. Moreau bunu gerçekleştirerek hem bilimde çığır açmak hem de bu buluşun beraberinde getireceği sayısız olasılığı insanlığın gündemine sokmak hedefindedir. Bunun özünde onurlu bir hedef olduğu söylenebilirse de Dr. Moreau’nun bilim dünyasından atılmasına da neden olan hırsı, bu hedefe ulaşmak üzere etik sınırları ihlal etme konusundaki rahatlığını açıklayabilir niteliktedir. Moreau yaptığı deneylerin sonucunun iyi olacağı kabulüyle, yani bir tür sonuççu anlayışla yaptıklarının etik dışı olduğunu düşünmez. Düşüncelerini kitabın baş karakteri Edward Prendick’e şu şekilde açıklar:

Kendi adıma burada yaptığım şeylerin neden daha önce yapılmadığına şaşırıyorum. Elbette küçük çabalar gösterildi – ampütasyon, dil kesme, kesip çıkarmalar. Elbette şaşılığın cerrahiyle azaltılabileceğini biliyorsun değil mi? O halde kesip çıkarma konusunda her türden ikinci şansın var, pigment bozuklukları, cinsel istekte değişiklikler, yağ dokusunun salgılarında değişiklikler. Tüm bunları duyduğundan şüphem yok, değil mi? ... Ben sadece başlangıcım. Bunlar değişimin deneme vakaları. Cerrahi bundan daha iyilerini yapabilir. Yıkım ve değişim kadar bir birikim de söz konusu. Belki de burnun bozulduğu durumlarda başvurulacak yaygın cerrahi prosedürü

duymuşsunuzdur: Alından bir deri parçası kesiliyor, burna yerleştiriliyor ve böylece yeni yerinde iyileşiyor. Bu türde benzer bir aşılama hayvanın kendisinde de mümkün. Bir başka hayvandan yeni alınmış materyalin aşılama da mümkün... (Wells, 2019, sf. 98-99)

Moreau, romanın ana karakteri olan Prendick'e 'materyalist' olduğunu söyleyerek aslında onun fiziksel dünyanın sınırlılıklarına tabi olduğunu, kendisinin ise fiziksel dünyanın ötesine geçecek buluşların peşinde olduğundan aslında fiziksel dünyanın dikte ettiği sınırlılıklara tabi olmadığını sezdirmektedir. Yani, hayvanlara verdiği acı, onlara yaptığı kötülük, 'büyük hedefleri' düşünüldüğünde Dr. Moreau'ya göre küçük ayrıntılardır. Anlıyoruz ki, Moreau'ya göre, bilimin hedefleri söz konusu olduğunda etik kaygılar, sınırlılıklar gözetilmese de olur. Bunun bile Dr. Moreau'yu çılgın bilim adamı arketipi profiline yerleştirmek için yeterli olacağı söylenebilir.

Hayvanların bu derece acı çektirmenin ortaya çıkaracağı sonuç insanlığın faydasına olur diye düşünülebilir. Faydacılığın bakış açısından ele alırsak söz konusu deneylerin insanlara verdiği hazın ölçüsünü kestirebilmemiz gerekir. Jeremy Bentham bir ölçüt getirdiyse de John Stuart Mill haz ve acının göreceli olduğunu söyleyerek önceki görüşü reddeder. Mill'in faydacılık görüşü bir amaç doğrultusunda haz aramayı öne çıkarır. Haz ve iyilik daha fazla iyiliğin ortaya çıkmasını sağlıyorsa yani bireysel olarak iyi hissetmenin ötesine geçerek bir amaç ile daha büyük bir kesimin iyiliği sağlanıyorsa anlamlıdır. Yani haz, dünyanın iyiliği ve mutluluğu ile alakalıdır. Dr. Moreau'nun deney yaptığı canlılara verdiği acı çok yüksektir ve Bentham'ın bireysel iyilik ölçütüne göre kusurludur. Dünyanın iyiliğini düşündüğü bir amaç için hareket ettiğini kabul etsek bile eylemlerinin sonucunda Mill'in faydacılık görüşüne göre de kimse haz almadığından ve aksine herkes acı çektiğinden Dr. Moreau'nun eylemlerinin etik değerlere aykırı olduğunu söyleyebiliriz.

Bu esarlere deontolojik açıdan yaklaştığımızda ise önce bu etik kavramının en önemli düşünürü olan Immanuel Kant'dan bahsetmek gerekir. Kant, insanlığın akıl yürütme becerisi hakkında kesin gerçekler olduğunu savunmaktadır. Bir eylemin iyi ya da kötü olduğunu bilmek için ilahi kurallara gerek olmadığını, insanın aklıyla iyi olanı bulabileceğini savunur. Kısacası, eğer bir eylem akla uygun değilse ahlaki değildir. Ayrıca 'İnsanlık Formülü' adındaki bir başka etik ilkesini "Kendi şahsınızda ya da bir başkasının şahsında, insanlığı asla basitçe araç olarak değil, daima bir amaç olarak ele alın." diyerek açıklamıştır (Kant, 1785). Kant insanların birbirlerine nazikçe ve saygıyla davranmaları gerektiğini söyler.

On dokuzuncu yüzyıl Alman filozofu Arthur Schopenhauer, Immanuel Kant'ın bu düşüncesinin bir nevi sana nasıl davranılmasını istiyorsan karşındakine de öyle davran seviyesine indirdiğine inanarak bu düşüncenin hatalı olduğunu öne sürmüştür. Schopenhauer'a göre insan eylemleri her zaman aynı motivasyonlarla gerçekleştirilmez; insanlar kimi zaman bencillikten, ancak çoğu zaman sempati veya empati tarafından yönlendirilir (Boone, 2020, sf. 100-101). Kant ve Schopenhauer duyguların güvenilmez olduğu konusunda hemfikir olsalar da Schopenhauer, bir insanın başka birine karşı gerçekleştirdiği eylemlerinin ahlaki olup olmadığının belirlenmesi için sempatiye gerek duyulduğunu savunmuştur.

Sonuçlarını görene kadar Victor Frankenstein ve Dr. Moreau deneylerinin ahlaki boyutunu düşünmemişlerdir, fakat ikisi de hedef olarak bilimin ve insanlığın gelişimini koymuşlardır. Buna rağmen hem Dr. Frankenstein hem de Dr. Moreau eylemlerinde evrensel ilkelere ve ahlaki ödevlere aykırı davranmıştır, çünkü varlıkların doğuştan sahip oldukları haysiyeti göz ardı etmişler ve onları daha büyük hedeflere ulaşmak üzere devreye sokulan hırsları için sadece bir araç olarak görmüşlerdir. Mesela canavarını yaratma sürecinde Dr. Frankenstein mezarlardan ceset parçaları toplar ve bunu yaparken ne ölümlere ne de yaşama saygı gösterir. Bunları yaparken gösterdiği aşırı hırsın olumsuz sonuçlar doğuracağına dair işaretler Dr. Frankenstein'in kendi sözlerinde bulunabilir:

“Önce kendim gibi ya da daha basit bir yapıya sahip bir varlık yaratıp yaratmama konusunda şüpheye düştüm; ancak düş gücüm ilk başarımla, bir hayvana insanınki kadar karmaşık ve mükemmel hayat verme yeteneğimden şüphe etmeye mahal vermeyecek kadar, fazlasıyla yükselmişti” (Shelley, 2020, sf. 69)

Kant'ın deontoloji anlayışını savunurken söylediği gibi, insan aslında akla dayanarak neyin doğru ve neyin yanlış olduğunu bilir. Romanda da Dr. Frankenstein'in doğru ve yanlışların farkında olduğuna dair şu tür işaretler bulunabilir:

Mükemmel bir insan, her zaman sakin ve huzurlu bir aklı barındırmalı ve asla bu sükûneti bozacak bir tutku ya da geçici isteğe izin vermemelidir. Bilginin peşinde olmanın da bu kuralın dışında olduğunu düşünmüyorum. Kendinizi adadığınız çalışmanın sevginizi zayıflatmaya ya da başka alışımların karışmadığı şu basit zevklerinizi yok etme eğilimi varsa, o çalışma kesinlikle kural dışıdır, yani insan aklına uygun değildir. (Shelley, 2020, sf. 72)

Yukarıdaki alıntının deontolojik etikle olan uyumluluğu dikkat çekiciyse de hemen ardından gelen paragraflarda Dr. Frankenstein'in kendi yaptıklarını haklı çıkartmaya çalıştığını anladığımız ifadelerle karşılaşırız:

Bu kural her zaman gözetilseydi, hiçbir insanoğlu, herhangi bir amacın, iç sevgisinin sükûnetine müdahale etmesine izin vermeseydi, Yunanistan köleleşmezdi, Sezar ülkesini paylaşırdı, Amerika yavaş yavaş keşfedilir ve Meksika ile Peru imparatorlukları yok edilmezdi. (Shelley, 2020, sf. 72)

Canlıların haysiyetine saygı duyulmaması durumu benzer biçimde Dr. Moreau'nun hayvanlar üzerinde yaptığı çalışmalar için de geçerlidir. Kant, bilimsel bilgi arayışlarının etik ilkeler ve ahlaki ödevler tarafından yönlendirilmesi gerektiğini ve tüm canlıların haysiyetlerine saygı gösterilmesi gerektiğini savunur. Canlılara saygı göstermek, Dr. Moreau'nun düşündüğü son şeylerden birisidir. O, canlıları değiştirmek için onlara acı çektirmekten çekinmez. Hatta bu acılar adanın diğer sakinlerinin bile sınırlarını bozar. Prendick, Puma'nın işkence gördüğü bir anda "Kendimi çılgınlıkların özellikle rahatsız edici olduğu bir durumda buldum ve öğleden sonra devam ederken çılgınlıkların derinliği ve yoğunluğu arttı. Önceleri acı veriyordu ama tekrar ve tekrar ortaya çıkmaları dengemi bozdu." (Wells, 2019) der.

Dr. Moreau, Prendick'i kendisinin iyi bir şey yaptığına inandırmaya çalışmıştır. Hayvan halkı ise Moreau'yu cezalandırıcı bir yaratıcı olarak gördükleri için bir şey yapamamıştır. Montgomery'nin kırbacını şaklatmasının ardından hemen kendilerine korunak ararlar. Burada Moreau'nun bu halkı sadece fiziksel değil, zihinsel olarak da dönüştürdüğünü görürüz.

Zihinsel yapı, fiziki yapıdan daha az kararlıydı. Gelişen hipnoz, bilimimizde eski kalıtsal içgüdüleri yeni önerilerle değiştirebileceğimizi, kalıtsal olarak sabit olan fikirlerin yerine yenisini koyabileceğimizi veya bunlara aşı yapabileceğimizi bulduğunu söyledi. Ahlaki eğitim dediğimiz şeyin içgüdünün yapay biçimde değiştirilmesi ve saptırılması olduğunu söyledi. (Wells, 2019, sf. 101)

Dr. Moreau, hayvanlara hem fiziksel hem zihinsel işkenceler edip acı vererek ahlaki sorumluluğunu yerine getirmemiş olur. "Acı sadece bizi uyaran ve canlandıran içgüdüsel tıbbi bir danışmandır. [...] Optik sinirin hissettiği gerçek acı diye bir şey yoktur." (Wells, 2019) diyerek hayvanlara verdiği acıyı hiç umursamadığını belirtmiştir.

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi deontolojik etik anlayışında sonuçtan bağımsız olarak, yapılan eylemlere bakılır ve Kant'ın etik anlayışında bir eylemin iyi ya da kötü olduğunu bilmek

için insanın aklına başvurması yeterlidir. Eğer bir eylem akla uygun değilse ahlaki değildir. İnsanlar doğru olacağına dair akıl yürüttükleri eylemleri yapsalar, bu eylemler mutsuzluğa neden olsa bile iyi niyetle hareket ettiklerinden etik olarak doğru kabul edilir. Ancak, her ne kadar Dr. Moreau eylemlerini bilimsel gelişime katkıda bulunmak üzere yaptığı biçiminde gerekçelendirmiş olsa da eylemlerinde evrensel ilkelere ve ahlaki ödevlere aykırı davranmıştır çünkü varlıkların doğuştan sahip oldukları haysiyeti göz ardı etmiş, onlara acı vermiş ve onları daha büyük hedeflere ulaşmak üzere kullandığı hırsları için sadece bir araç olarak görmüştür.

Bir başka etik türü olan erdem etiğinde ahlaki kurallar bir fail/özne tarafından kullanıldığı için kişi merkezlidir çünkü failler benimsedikleri ahlaki bir kodu kullanır ve hareketlerini/eylemlerini bu ahlaki kod yönetir. Erdem etiği ve deontoloji birbirlerinden çok ince bir çizgiyle ayrılır. Erdem etiğinde bir kişi başka birisine yardım ettiğinde bunu ‘doğru’ bir eylem olduğu için gerçekleştirir. Temeli bir dizi erdeme dayanır ve erdemler de iyi olduğu konusunda şüphe duyulmayan evrensel bazı insan özelliklerinden türetilmiştir. Deontolojik etikteyse bireyler duruma özgü eylemler gerçekleştirebilir veya çıkarımlarda bulunabilirler çünkü eylemlerin iyi veya kötü olarak değerlendirilmesi için akla uygunluğu esastır.

Daha önceki paragraflarda hem Dr. Frankenstein’in hem de Dr. Moreau’nun ‘çılgın bilim insanı’ arketipiyle uyumlu karakterler olarak kendilerini genel kabul görmüş erdemli davranışların üzerinde tuttuklarından bahsetmiştik. Romanlarda bu gözlemi destekleyen satırları bulmak zor değildir. Örneğin, Prendick, Dr. Moreau’nun adını duyduğunda aklına ilk gelen şey bir haber başlığı olmuştur: “Moreau – Ah! Zihnim on yıl öncesine gitti. ‘Moreau Korku Saçıyor!’ [...] - bilimsel çevrelerde sıradışı hayal gücü ve tartışmalardaki vahşi netliğiyle ünlü, becerikli ve önemli bir doktordu.” (Wells, 2019, s. 46). Bu paragraf okuyucuya Dr. Moreau’nun karakteri hakkında önemli bilgiler verir. Dr. Moreau önemli bir bilim insanıdır ama çalışmalarıyla insanları korkutmaktadır. Başka bir satırda Dr. Moreau Prendick’e “Ama anlıyorsun ya ben farklıyım, farklı zeminlerdeyiz” (Wells, 2019, sf. 102) dediğinde, sıradan insanlardan farklı düşüncelere sahip olduğunu ve bunun doğal olarak onun ‘normal’ insanlarla aynı kategoride veya seviyede olmadığına işaret ettiğini vurgular.

Dr. Moreau döneminin ya da toplumunun erdemli insanından beklenen biçimlerde düşünmez ve o yönde eylemler gerçekleştirmez. Çalışmalarında hayvanlara acı çektirir ve bunu yaparken empati ve itidal göstermemektedir: “Yaşayan bir canlıyı acı havuzuna her sokuşumda ‘Bu sefer tüm hayvanı yakıp tüketeceğim, bu sefer kendi mantıklı yaratığımı yaratacağım!’ diyorum.” (Wells, 2019, sf. 109)

Dr. Frankenstein ise bilgi arayışındadır: “[...] bir öğrencinin bilgiye açlığıyla birlikte bir çocuğun körlüğü ile mücadele etmeye terk edildim.” (Shelley, 2020) diyerek daha fazla şey bilmek istediğini ve elindeki kaynakların buna yetmediğini söyler. Keşif tutkusu ve bilginin sınırlarını zorlama isteği, merak ve kararlılık erdemli özellikler olarak görülebilir. Fakat “[...] daha, daha fazlasını elde edeceğim; çoktan çizilmiş adımlarda yürürken yeni bir yola öncülük edeceğim, bilinmeyen güçleri keşfedeceğim ve dünyaya yaratılışın derinliklerindeki gizemlerini göstereceğim.” (Shelley, 2020) diyerek bir yandan da hırsını açığa vurmaktadır. Sorun sadece hırslı olması değil, hırsını dizginleyecek ve eylemlerinin sonuçlarını düşünecek bilgeliğe sahip olmamasıdır. Bu eylemlerin sonucunu gördükten sonra ise bir canavar yaratma hatasına neden olan hırsını bastırarak bilgeliğe kavuşmuş görünmektedir. Kendisini kurtaran denizciye “Bir zamanlar benim de yaptığım gibi, bilgiyi ve bilgeliği arıyorsun; en büyük dileğim isteklerinin hazzı, benimki gibi, seni ısırarak bir yılan olmasın.” (Shelley, 2020) dediğinde, başlangıçta erdemli bir davranış sergileyemeyen bir karakterin yaşadığı pişmanlıklarla dönüştüğünü ve erdemli davranışın ne olacağına dair bir anlamaya eriştiğini anlarız. Erdem etiği, bireylerin ahlaki ikilemlerle karşı karşıya kaldıklarında daha başlangıçta erdemlerle uyumlu olacak şekilde ahlaki kararlar vermesini gerektirir ama Dr. Frankenstein’in bunu yapamadığını, ancak sonuçta doğru ve erdemli olanı idrak ettiğini görürüz. Dr. Frankenstein’den farklı olarak Dr. Moreau’nun hikâyesinde ise böyle bir dönüşüm veya değişim görmeyiz. Moreau, erdemli davranmadığı gibi kendi etik anlayışından türettiği ‘yasaları’ yarattığı hayvan insanlara dayatır ve romanın sonunda da bir öğrenme ve erdem kazanma olduğuna dair bir işaret yoktur.

SONUÇ

Köklü bir geçmişe sahip bilim ve bilim insanlığı kavramları üzerine kurulan Mary Shelley’nin *Frankenstein ya da Modern Prometheus* romanı sadece yazın dünyasında değil düşün dünyasında da büyük bir iz bırakmıştır. Bilgi arayışının doğası, bilim insanının takip etmek zorunda etik kodlar ve bunların takip edilmemesinin olası sonuçları gibi konuların sonraki dönemde edebiyatta ve sinemada ‘çılgın bilim adamı’ diye anılan bir arketip üzerinden ele alınmasında bu roman ve yarattığı karakter önemli bir rol oynamıştır. Bilgiye sahip olmanın insanlara güç kazandırdığı ama gücün de büyük bir sorumlulukla birlikte geldiği düşünüldüğünde bitmeyen bir bilgi arayışında olan bilim insanlarının (en azından belli konularda) başkalarından daha çok bilgiye sahip oldukları fakat bunun da onlara diğer

insanlardan daha büyük sorumluluklar yüklediği söylenebilir. Bu sebeple bilim insanlarının etik kaygıları ikinci plana atarak yaptığı çalışmaların sonucunda ortaya çıkan insanlık için ‘kötü’ durumların sorumlusu birinci derecede yine bilim insanları olacaktır. Mary Shelley Frankenstein romanıyla fantastik bir hikâye üzerinden ve çılgın bilim adamı arketipini hikayesinin merkezine yerleştirerek bunun yüzyıllar sonra bile tartışılan bir örneğini ortaya koymuştur. Shelley’nin romanı, özetle, bilimsel bilgi arayışında kişinin eylemlerinin potansiyel sonuçlarını göz önünde bulundurmasının önemi hakkında uyarıcı bir hikâye olarak görülebilir. Dr. Frankenstein’in eylemlerinin ahlaki yanlışlığını, canavarın intikamını ve tüm bunların masum karakterler için sonuçlarını vurgulayarak nihayetinde bilimsel bilgi arayışında ve yaşamın yaratılmasında ahlaki ilkelere ve görevlere bağlı kalmanın ve bilgelik, merhamet ve sorumluluk gibi erdemli davranışlar sergilemenin önemini yanı sıra söz konusu erdemleri yaşamın biçimlendirilmesinde kullanmamanın sonuçlarının altını çizer.

Victor Frankenstein karakteri aşırı takıntılı düşünce ve eylemleriyle ve kendini dünyadan izole edip toplumsal alandan kopmasıyla modern dönemde ‘çılgın bilim insanı’ arketipinin popülerleşmesine öncülük etmiştir. Frankenstein’in hayat yaratma arzusu öylesine büyüktür ki bu onun hayatı sürdürme arzusundan daha büyük olduğu için sonunda hayatı sona erdiren bir hal alması kaçınılmaz olmuştur. *Frankenstein* romanını takip eden eserlerde, çılgın bilim insanı arketipi hırslı ve kibirli, genellikle tartışmalı ve sonuçları konusunda fikir yürütmenin mümkün olmadığı türde deneyler yapan ve çalışmaları genellikle insanlığın aleyhine sonuçlar doğuran insanlar olarak resmedilmiş bu tür karakterleri temel alan edebiyat ve sinema eserleri hem çok başarılı olmuş hem de büyük ilgi uyandırmıştır.

Aşağı yukarı 80 yıl sonra H.G. Wells tarafından kaleme alınan *Dr. Moreau’nun Adası* romanında Wells’in çılgın bilim adamı arketipini daha da karanlık bir noktaya götürdüğü görülür. Sahip olduğu sıra dışı fikirler ve yine sıra dışı uygulamaları yüzünden bilim dünyasından dışlanan bir bilim insanı olarak Dr. Moreau, sadece kendisi ve yardımcısı dışında kimsenin olmadığı bir adada herhangi bir etik sınır tanımadan gerçekleştirdiği deneylerde hayvanları insana dönüştürmek üzere çalışmakta ve deneylerinin olası kötü sonuçlarına dair herhangi bir kaygı duymamaktadır. Aslında daha deney sürecinde hayvanların olağanüstü bir acı çekmesine sebebiyet vermiştir çünkü hayvanları insana dönüştürme işlemi canlı hayvanlar üzerinde gerçekleştirilen işlemler barındırmaktadır. Frankenstein romanının ana karakteri olan Dr. Frankenstein’den farklı olarak, romanın sonunda Dr. Moreau’nun hayvanlara yaptığı işkencelerden dolayı herhangi bir pişmanlık duyduğuna veya vicdan azabı çektiğine dair bir işaret yoktur. Moreau’nun tüm bunlara karşılık ödediği bedel ölümdür ama bu bir bakıma

gerçekleştiği eylemler için almak istemediği sorumluluğun adaletin olmadığı bir dünyada ona başka canlılarca hatırlatılması gibi yorumlanabilir; acı çeken hayvanların Moreau'yu öldürmesinin bilinçli bir eylem olmadığı bile söylenebilir ve bu açıdan bakıldığında asıl bedeli büyük acılara maruz kalan masum hayvanlar ödemiştir. Moreau ise bilinçli bir insan olarak ahlaki bir fail olma yetisine sahiptir ama son noktada ne erdem etiği anlayışında ne deontolojik etik anlayışında ne de sonuççu etik anlayışında ahlaki davranışlar sergilemiştir.

Wells, bu çılgın bilim insanı üzerinden ilahi güç, otorite figürü, etik değerler, insanlar ve hayvanlar arasındaki farklar gibi konulara da değinmiştir. İnsan-hayvanları yaratmış olması Moreau'yu bir tür 'tanrı' yapmış ama o orada durmayıp daha da ileri gitmiş, insan-hayvanlara yasalar vererek bir tür otoriter yönetici rolünü de üstlenmiştir. Moreau adadaki düzeni cezalandırma ile sağlar ama onun ölümünden sonra yasaların etkisiz kalmasıyla insan-hayvanlar eski hallerine dönmeye başlarlar. Bunun, bir otorite figürünün ve yasaların toplumdaki hayvani içgüdülerin bastırılması için gerekliliğine dair bir ipucu verdiği iddia edilebilir.

Frankenstein'in hikayesini dinleyen Walton da adadaki olaylara şahit olan Prendick de bilimin etik sınırları aştığı durumlarda ne tür olumsuz, kötücül sonuçlarla karşılaşabileceğini öğrenir. Her iki romanda da ana karakterler hırslarının gölgelediği davranışlar sergilemişler ve eylemleri, etik kaygıları bir kenara koymanın, erdemli davranışları tümüyle göz ardı etmenin olumsuz sonuçlarıyla karşı karşıya kalmıştır.

Tüm bunlar neticesinde çerçevesini çizdiğimiz etik konular dahilinde bahsettiğimiz çılgın bilim insanlarının, çalışmalarını yaparken etik değerlerini bir kenara koyması ve yazarların bu karakterlerinin eylemlerinin sonuçlarının ne kadar kötüye gidebileceğini göstermesi, insanlık tarihinde hikayeleri çoğunlukla ders verme ve ders çıkarma amacıyla kullanan insanlarda bilime karşı bir anksiyete ve güvensizlik yarattığını söylemek yanlış olmaz. Ancak günümüz bilimsel çalışmaları için ele alındıklarında, bu metinlerin kurgusal olduğu, çılgın bilim insanı arketipinin bilim öncesi döneme uzadığı ve ders vermektense ziyade en uç noktaları göstererek insanlarda korku gibi duygular uyandırmak için yazıldıkları göz ardı edilmemelidir. Bilim ilerlediği ve teknoloji geliştiği sürece "çılgın bilim insanları" gerek edebiyat gerek sinema gerekse başka türlerde hayatımızda olmaya devam edecek ve bu insanların her yeni keşfi yanında gerçek hayata yansıtılabileceğimiz daha farklı etik tartışmalarını getirecektir.

KAYNAKÇA VE NOTLAR

- Aldiss, B. (2001). *Trillion Year Spree: The History of Science Fiction*. House of Stratus Ltd.
- Atwood, M. (2011). Of the Madness of Mad Scientists: Johnathan Swift's Grand Academy. In *Other Worlds*, 194-211.
- Basalla, G. (1976). Pop science, The depiction of science in popular culture. *Science and its public: the changing relationship*, 35, s. 261-278.
- Bentham, J. (1789). *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Londra.
- Boone, B. (2020). *ETİK 101*. İstanbul: Say Yayınları.
- Broderick, D. (1995). *Reading by Starlight: Postmodern Science Fiction*. Londra: Routledge.
- Campbell, J. (2017). *Kahramanın Yolculuğu*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Cathy Lowne, E. M. (2018, 10 30). *The Island of Doctor Moreau*. Encyclopedia Britannica: <https://www.britannica.com/topic/The-Island-of-Doctor-Moreau-by-Wells> adresinden alındı
- Kant, I. (1785). *Groundwork of the Metaphysics of Morals*.
- Know Your Archetypes. (tarih yok). *Archetypes in Frankenstein*. Know Your Archetypes: <https://knowyourarchetypes.com/archetypes-in-frankenstein/> adresinden alındı
- Kolektif. (2018). *Edebiyat Kitabı*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- MasterClass. (2021, 08 30). *Writing 101: The 12 Literary Archetypes*. MasterClass: <https://www.masterclass.com/articles/writing-101-the-12-literary-archetypes#12-archetypal-characters-to-use-in-your-writing> adresinden alındı
- Sagan, C. (1995). *The Demon-Haunted World: Science as a Candle in the Dark*. Random House Publishing Group..
- Science Council. (2023, 12 26). *Our definition of a scientist*. sciencecouncil.org: <https://sciencecouncil.org/about-science/our-definition-of-a-scientist/> adresinden alındı
- Science Council. (2023, 12 26). *Our definition of science*. sciencecouncil.com: <https://sciencecouncil.org/about-science/our-definition-of-science/> adresinden alındı
- Shelley, M. (2020). *Frankenstein*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Singer, P. (2015). *Pratik Etik*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Stableford, B. (1995). Frankenstein and the Origins of Science Fiction. D. Seed içinde, *Anticipations: Essays on Early Science Fiction and its Precursors* (s. 46-75). New York: Syracuse University Press.
- TDK. (2023, 12 26). *Sözlük*. Sözlük: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- Wells, H. (2019). *Dr. Moreau'nun Adası*. İstanbul: Ren Kitap.

Wikipedia. (2023, 12 26). *Isaac Newton*. Wikipedia:

https://en.wikipedia.org/wiki/Isaac_Newton adresinden alındı

Wikipedia. (2023, 12 26). *Mad scientist*. Wikipedia:

https://en.wikipedia.org/wiki/Mad_scientist adresinden alındı

Preprint